

PETRÁS ÉVA

Egyház, szabadkőművesek, kommunisták és tovább

Nagy Töhötöm játszmái az állambiztonsággal

„Most ime itt van évtizedek óta a nagy marxista-szocialista forradalom. Bármennyire is a sötétség hatalmában van ennek motívumvilága és célvilága, világosan látom évek óta, hogy Istennek nagy tervei vannak vele. Espedig az egyház megtisztítása és szociális kibontakoztatása irányában. [...] Itt van azonban az Ön lélektani helyzete. Mintegy arra destinálva, hogy közéjük elegyedve hatalmas tisztító és szocializáló mozgalmat indítson, hogy segítsen az egyházi bajok és szennyek, meg antiszociális dolgok tisztogatásában. Persze nem hamis és becstelen, hanem igaz és becsületes alapon. [...] A jelszót így láttam a szentpáli fogalmak szerint: Factus sum anathema pro fratribus...”¹

1.

Nagy Töhötöm (1908–1979) jezsuita szerzetes, később szabadkőműves fordulatokban és hajtűkanyarokban gazdag élete a 20. századi történelem kortanújává tette őt. Nevét leginkább a Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Testülete, a KALOT története okán említi a történettudomány, hiszen P. Kerkai Jenő mellett egy időszakban Nagy Töhötöm is irányítója volt a múlt század egyik legsikeresebb katolikus hivatásrendi mozgalmának. Szélesebb körben is ismertté vált azonban magyarul 1965-ben megjelent, visszaemlékezésein alapuló *Jezsuiták és szabadkőművesek* című művével. Nagy Töhötöm történelmi szerepe ugyanis nem állt meg a KALOT-nál: 1944 végén átszökött a frontvonalon, hogy a szovjetekkel tárgyalva biztosítsa a mozgalom túlélését; majd 1945–1946-ban többször is határokon átszököve vitt és hozott híreket Róma és Magyarország, a Vatikán és a magyar katolikus egyház számára; XII. Piusz pápa megbízásával pedig titkos tapogatózó tárgyalásokat folytatott a szovjetekkel

Részlet a szerző Nagy Töhötömről szóló, megjelenés előtt álló monográfiájából.

- 1 Hunya Dániel S. J. levele Nagy Töhötömhöz, Szeged, 1948. március 29. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: OSZK Kt.), 216. f. 348. ó. e. 2. levél. P. Hunya (1900–1957) még Magyarországon Nagy Töhötöm gyónatója volt. E levelében Nagy kilépése idejében játszik el azzal a gondolattal, lelki gyermekét milyen módon tudná mégis a jezsuita rend spirituális közösségében megtartani. A latin idézet Szent Pál Rómaiakhoz írt leveléből való: „Inkább azt kívánám testvéreimért, hogy magam legyenek átkozottként távol Krisztustól.” (Róm 9,3) Hunya életéről lásd: Bikfalvi Géza: *Magyar jezsuiták történeti névtára, 1853–2003*, METEM, Budapest, 2007, 98–99.

a Szentszék és a szovjetek közötti kapcsolatok esetleges rendezéséről. Szerepe tehát túlnyúlt a társadalomszervező, szociális küldetéssel dolgozó jezsuitáén: egyházi diplomáciai szerepvállalása Mindszenty József érseki kinevezése kapcsán jelentékenynek mondható. Azonban éppen Mindszentyvel vált kapcsolata problematikusá, amely miatt – Mindszenty hathatós közbeavatkozása következtében – a jezsuita rend vezetése 1946 végén nem engedte Rómából hazatérni, hanem Dél-Amerikába helyezte, ahol szociális munkáját folytatta ugyan, de helyzetét száműzetésnek értékelte. Nehézségei katalizálták régebbi hivatásválságát, így rendjét 1948-ban elhagyta, majd Argentínában megnősült, s 1952-ben belépett a szabadkőművesek közé. Nem volt azonban maradéktalanul elégedett új életformájával, ezért úgy döntött, családjával együtt hazatelepül Magyarországra. Hazatelepülésének lehetőségéért azonban nagy árat fizetett: Nagy Töhötömöt a magyar állambiztonság 1966-ban beszervezte, és 1979-ben bekövetkezett haláláig ügynökként, majd titkos megbízottként foglalkoztatta.

2.

Nagy Töhötöm szabadkőművesektől való fokozatos távolodását, majd elhidegülését és végül szakítását könyvének további sorsa és az életében emiatt bekövetkező változások sorozata okozta. A *Jezsuiták és szabadkőművesek* egy példányával ugyanis Nagy jelentkezett a Buenos Aires-i magyar követségen és ezzel felhívta magára a Magyar Népköztársaság belügyi szerveinek figyelmét. „Könyvem Mindszentyre vonatkozó része, a jobboldalról ért sok erős támadások odasodortak a buenosi magyar követségre” – emlékezett vissza a magyar külképviselet diplomatáival való megismerkedésében könyve szerepére, és utalt egyúttal a bíborossal való régi, megterhelt kapcsolatára, illetve arra, hogy ettől nem teljesen függetlenül a *Jezsuiták és szabadkőművesek* az argentinai magyar emigráció kritikáját is kiváltotta.²

A Buenos Aires-i kirendeltség, majd 1950-től követség a Magyar Népköztársaság politikáját képviselte Argentínában, beleértve a magyar emigráció irányába végzett tevékenységet is. Az anyaországi politikával szemben az argentinai diaszpóra azonban kezdettől egységesen gyanakvó volt.³ „A magyarországi kommunizmus évtizedeiben az argentinai magyar vezetők és szervezetek a hazai szervezetekkel és intézményekkel minden kapcsolatot elutasítottak” – világított rá az argentinai magyar

2 *Jelentés*, Budapest, 1966. augusztus 16. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 3.2.3. Mt-975/1. 24. és 86–102.

3 Anderle Ádám: *Magyar kormányok és Latin-Amerika, 1945–1989*, in uő: *Spanyol mozaik. Tanulmányok a hispanista kutatások történetéből*, Kronosz, Pécs, 2016, 13–22.

közösség egyik sajátosságára Borbándi Gyula.⁴ Főként Páger Antal 1956-os hazatelepítése tette nyilvánvalóvá, hogy idővel számítani lehetett a nyílt konfrontációt és ideológiai harcot kifinomultabb módszerekkel, kulturális kapcsolatépítéssel vagy hazacsalogatással felváltó akciókra is.⁵ Ez a stílusváltás az 1960-as években vált egyértelművé, miután az MSZMP KB Politikai Bizottsága felmérte a magyar emigráció általános helyzetét,⁶ és kijelölte az Argentína irányban folytatandó tevékenység fő irányelveit, új stratégiáját:

– *Fő feladat továbbra is az argentinai haladó, lojális mozgalom aktivizálása, szervezeti megerősítése. [...]*

– *A haladó és lojális mozgalom szervezeti munkájának aktívabbá tételével párhuzamosan állandóan kísérik figyelemmel a reakciós magyar emigráns szervezeteket és sajtóikat. Irányított hazalátogatások és hazatelepítések szervezésével növeljék belső személyi ellentéteiket és megfelelő propagandamunkával állandóan csökkentsek befolyásukat az emigráción belül. [...]*

– *A reakciós emigráns szervezeteken belül személyi ellentétek fokozása és általában bomlásuk elősegítése érdekében az erre alkalmas személyek hazalátogatásainak, vagy végleges hazatelepüléseinek megszervezése.⁷*

Nagy nyilvánvalóan ugyanúgy tisztában volt a Buenos Aires-i követség szerepével és tevékenységével, mint az argentinai magyar emigráció bármely más, Magyarország politikájával kapcsolatban tájékozódó tagja. Ő azonban az emigráció fősodrával ellentétben nem elutasító volt, hanem a továbblépés esélyét pillantotta meg egy esetleges kapcsolatfelvételben. Amikor tehát Pesti József jezsuita páteren⁸ keresztül, aki bejáratos volt a követségre, felvetődött annak lehetősége, hogy a követség munkatársaival megismerkedjék, azt nem utasította el, sőt egy Buenos Aires-i követségről Budapestre küldött jelentés szerint „egy ilyen

4 Borbándi Gyula: *Emigráció és Magyarország. Nyugati magyarok a változások éveiben, 1958–1995*, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, München, 1996, 196.

5 Némethy Kesserű Judit: *„Szabadságom lett a börtönöm.” Az argentinai magyar emigráció története, 1948–1968*, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2003, 67–69.

6 1958 és 1964 között a Politikai Bizottság hat alkalommal tárgyalta az emigrációval kapcsolatos teendőket, elsősorban a propagandatevékenység lehetőségeit. Szabó Juliet: *Fellazítási politika. Az MSZMP propagandatevékenysége 1958 és 1963 között*. *Múltunk*, 2009/2. 188.

7 A Magyar Népköztársaság Külügyminisztériumának, illetve a KÜM Külföldi Magyarok Önálló Referatúrájának levelezése a Buenos Aires-i követséggel. Budapest, 1961. december 15. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) XIX-J-1-j 006036/1961. Argentína 20/g. 10. d. Közli: Némethy Kesserű, i. m. 322–323.

8 Pesti József (1919–1997), jezsuita szerzetes, misszionárius. 1947–1955 között Rómában tanult, majd 1957-től Argentínában telepedett le, ahol a Buenos Aires-i magyar katolikus misszió központ lelkésze lett és ugyanott a Salvador Egyetemen filozófiát tanított. Életéről lásd: Bikfalvi, i. m. 178.

találkozás iránt melegen érdeklődött”.⁹ A létrejött találkozás és könyve átadása után a magyar követségen azután rendszeresen megfordult. A Buenos Aires-i követség pedig kiszámítható módon továbbra is Budapestre továbbította a Nagy felbukkanásairól szóló jelentéseket,¹⁰ ahol komoly háttérmunka indult be, hogy a horogra akadt halat saját céljaiknak megfelelően fogják ki.¹¹ Ügyével Bárdos Gusztáv rendőr százados foglalkozott a Belügyminisztérium III/I-5. Osztály (Operatív Értékelő és Tájékoztató Osztály) K alosztályán (aktív intézkedések).¹²

Bejelentkezése és könyve átadása Nagy részéről nem naiv, hanem saját szándékait tekintve jól megfontolt cselekedet volt, amelyet a követség számára készített új kötetterve is tanúsít. Ezzel a tervvel Nagy gyakorlatilag tálcán kínálta, szinte maga ajánlotta az együttműködést. Az 1965. április 10-én beadott terv szerint ezúttal nem a jezsuiták és szabadkőművesek viszonyáról tervezett értekezni, hanem nagyobb merítéssel az egyház és a kommunizmus kapcsolatának feltárását ígérte. A kötet célja:

*[k]imutatni, hogy az egyház helye nem a feudalizmus vagy kapitalizmus oldalán van, ahová őt a történelmi tények és helyzeti adottságok sodorták, hanem az evangéliumok és az első szentatyák szellemében a kommunizmus oldalán. [...] MÓD, AHOGY EZ MEGÍRANDÓ: hidegen és tökéletes tudományossággal, a legkisebb érzelmi ide- vagy oda-hajlás nélkül, idézetek és adatok teológiai stílusban való felsorolásával és logikai érvekkel, a scholasztikus [sic!] logika kicsiszolt fegyverei szellemében. Tipikus esete lesz a „saját fegyvere” felhasználásának. [...] MEGÍRÁSÁHOZ SZÜKSÉGES IDŐ: 3–4 hónap, ha függetleníteni tudom magamat néhány rendszeres munkámtól. Igen jó lenne, ha a II. vatikáni zsinat befejezése előtt megjelenhetne és ezt a magam részéről lehetségesnek is tartom, mert a témát jól ismerem. JÓ LENNE, HA VALAKI ÖSSZESZEDNÉ számomra a Magyarországon eddig megjelent ilyen irányú műveket és pamfleteket tájékozódás céljából. A KÖNYV CÍMÉT ráér később megállapítani. Talán lehetne ilyesféle: Evangélium és kommunizmus. A megújuló egyház és kommunizmus. Egyház a történelem politikai harcaiban stb.*¹³

A Jezsuiták és szabadkőművesek, valamint az új könyv terve, de még inkább maga Nagy Töhötöm felkeltette a belügyi szervek

9 *Másolat a Buenos Aires-i követség jelentéséből*, Budapest, 1964. január 27. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1. 82.

10 *Protokollnaplók*, 1965. június 8., 1966. szeptember 23. és 1966. november 18. MNL OL XIX-J-1-k 1965. Arg. 10.d., MNL OL XIX J-1-k Arg. 4/j. 3.d. és MNL OL XIX J-1-k Arg. 4/j. 3.d.

11 Összegyűjtötték a Nagy Töhötöm személyéről és tevékenységéről szóló állambiztonság számára rendelkezésre álló információkat. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1. 77–86.

12 Bárdos Gusztáv (1928–1990), 1961–1966 között r. százados, 1966–1968-ig r. őrnagy (ÁBTL 2.8.2.1. [BM III/I. Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai] 476.).

13 *Tervezet egy könyv témájáról*, Buenos Aires, 1965. április 10. OSZK Kt., 216. f. 245. ó. e.

érdeklődését: nem csupán egy újabb lehetséges hazatelepítés propagandahasznát látták meg vele kapcsolatban, hanem egy olyan személyt, akinek egyházpolitikai területen való esetleges ügynöki foglalkoztatása sokoldalú felhasználási lehetőséget kínálhatott. Ezt erősítik meg a Nagy későbbi szervezési javaslatában foglaltak is:

[a] jelölt a könyv megjelenésével került látókörünkbe. [...] A könyv kiadása és a jelölt további tervei részét képezik a római katolikus egyház reakciós, konzervatív szárnya leleplezésére irányuló aktív intézkedéseinknek. E tervekről tájékoztattuk a szovjet elvtársakat, akik válaszukban nemzetközi szempontból jelentősnek ítélték meg azokat.¹⁴

Ezek után Bárdos Gusztáv Fodor Zoltánnal, a Külügyminisztérium Latin-amerikai Osztályának vezetőjével együtt egy több helyszínt érintő futárút keretében Buenos Aires-be utazott, azzal a kifejezett céllal, hogy Nagy Töhötömmel megismerkedjék, és a vele való kapcsolatot új szintre emelje.¹⁵ Első találkozásukra 1965. október 19-én került sor a Buenos Aires-i magyar követségen. A megbeszélés során a tervezett új könyvre térve Bárdos megkérdezte, ebben ők mit segíthetnének.

Legnagyobb segítséget azzal nyújthatnánk – számolt be találkozásukról írt jelentésében Bárdos –, ha lehetővé tennénk, hogy feleségével és leányával egy hónapra hazalátogasson és itthon személyes tapasztalatokat, benyomásokat szerezhessen. Hazalátogatni azonban csak akkor tudna, ha az útiköltséget fedeznénk, mert ezt ő nem tudja előteremteni. Itthoni tartózkodásuk, ellátásuk már nem jelentene problémát, mert sógora, Bihari Lajos, törökszentmiklósi iskolaigazgató szívesen vendégül látná őket. Ő magyarországi tartózkodásuk alatt lényegében elkészítené kiadandó könyvét, velünk való állandó konzultálás mellett. [...] Távollabbi terveit illetően elmondotta, hogy szeretne véglegesen is hazatérni...¹⁶

Nagy a találkozón ezek szerint már nem csupán általánosságban kérte, hogy új könyvéhez „valaki” gyűjtsön neki anyagot Magyarországon, hanem konkrétan önmagát ajánlotta, és a hazalátogatáson kívül a hazatelepülést is bevonta az együttműködés perspektívái közé. Ugyan egy ennyire nyílt felkínálás felkeltette a magyar szervek gyanakvását, s kezdetben provokátorre gyanakodtak,¹⁷ de Bárdos Naggyal folytatott személyes megbeszélése után úgy ítélte meg, erről szó sincs, Nagy saját nevében beszél, és valóban akarja az együttműködést. Motivációinak feltárását azután Bárdos, aki a szakmailag immár jól képzett állambiztonsági tisztnek új generációjának egyik képviselő-

14 *Javaslat*, 1966. szeptember 7. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1. 41–42.

15 Az útra 1965. október 11. és 29-e között került sor (*Jelentés*, Budapest, 1965. november 10. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1. 96–102.).

16 Uo. 99–100. (Aláhúzás az eredetiben – PÉ.)

17 *Feljegyzés*, Budapest, 1965. június 21. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1. 89–91.

lője volt – például pszichológia szakot is végzett az ELTÉ-n –, jelentésben foglalta össze:

Dr. Nagy Töhötöm igen nagy műveltségű és nagy ambícióktól fűtött, becsúvágyó ember. A jezsuita rendben nagy karriert futott be, amelyet Mindszentyvel való összeütközése kettétört. Úgy látom, hogy jelenlegi magatartásának, hozzánk való közeledésének legfőbb mozgatórugója az egzisztenciális törés miatt Mindszentyvel szemben kialakult gyűlölete és az a vágya, hogy valamilyen módon fontos személyiség maradjon. [...] Már könyvében kifejtette nagy vonzalmát a misztikumok¹⁸ iránt, és azt hiszem, ezzel függ össze a konspiratív munka iránt való szeretete is. Előszóval hangsúlyozza könyvében, hogy milyen jelentős szerepet töltött be a Vatikán titkos diplomáciájában. Úgy látom, hogy egocentrikus szemlélete, egzisztenciális törése, érvényesülési és bosszúvágya, a misztikumok iránti vonzalma, a konzervatív egyházi körökével ellentétes „szociális” nézetei együttesen indítják a velünk való együttműködésre.¹⁹

A fenti összegzés alapján Bárdos végül javaslatot tett Nagy Töhötöm kérésének teljesítésére. Nagy saját sikerének tudta be a követséggel és az állambiztonsággal folytatott játszmáján elért eredményt.

A könyvemmel kapcsolatban felkerestem a Buenos Aires-i magyar követséget és ott egy-két példányt osztottam szét a követségi urak között, mert bíztam abban, hogy a Mindszentyvel kapcsolatos írásaim miatt nekik bizonyos értelemben olyan szolgálatot tettem, hogy a továbbiakban is hajlandók velem tárgyalni és folytatni a 18 évvel ezelőtt félbeszakadt modus vivendi keresést. Felkínáltam, hogy folytathatjuk rajtam keresztül ezeket a tárgyalásokat, amire ők bizonyos hosszabb idő után azt a választ adták, hogy szívesen meghívna engem és fedezik az úti-költségemet. Erre én azt kértem, hogy én csak családommal együtt szeretnék menni, mivel az volt a gondolatom, hogy vajon megér-e az ügy számukra háromszoros kiadást. És megért.²⁰

Ezek után Nagy már saját értéke tudatában írt köszönő levelet a „Magyar Kormány számára”, amiért hazalátogatását lehetővé teszik. Egyúttal tovább ütötte a vasat, megemlítve, ő Argentínában már így is kommunista-gyanús, s magyarországi útja után még inkább az lesz, de ő ezt vállalja, hiszen „[h]a majd kivizsgálásoknak leszek kitéve és valószínűleg letartóztatásoknak, ezek a [tervezett] könyv hitelét és őszinteségét óriási módon növelni fogják”.²¹ Ezen az alapon pedig a könyv jövőbeni honoráriumára terhére némi előleget is kért.

18 Ezen valószínűleg egyszerűen a titokzatosságot értette. – PÉ.

19 *Jelentés*, Budapest, 1965. november 10. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1. 101.

20 *Kivonat*, Budapest, 1966. augusztus 30. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1. 48–49.

21 *Nagy Töhötöm levele a magyar kormány számára*, Buenos Aires, 1966. április 25. OSZK Kt., 216. f. 244. ó. e.

3.

A magyar szervek ezek után állták szavukat, és 1966 nyarán a „Magyarok Világszövetsége vendégeiként”²² két hónapra hazautaztatták őt és családját. Ráadásul az útiköltségét is fizették, és az előleget is megkapták, ám bár Nagy oda- és visszafelé menet is megállt Rómában, ahol régi kapcsolatainak felelevenítése közben a Rómában élő magyar jezsuiták adományait sem utasította vissza.²³ Így az utazásból bő három hónap lett, és a protokollon kívül belefért még egy kis európai körutazás is. Magyarországon Nagykék rokonokat látogattak, közben ő felelevenítette egyházi kapcsolatait, meglátogatta egykori rendtársait, több püspökkel találkozott, bement az *Új Ember* szerkesztőségébe.²⁴ Benyomásait az állambiztonsági szerveknek később így összegezte: „Magyarországon láttam egy közelmúlt hibáin okult nyugodt, egyenletes fejlődést és Rómában láttam egy veszekedő, vitatkozó kapkodást egy olyan fejlődés érdekében, amely nem a közelmúlt kis és súlyos hibáit igyekszik kikorrigálni, hanem évszázados elmaradás hónapok alatt behozni. Róma megerősített Magyarországhoz [értsd: a Magyar Népköztársasághoz – PÉ] való hűségemben” – vonta le következtetését.²⁵

Magyarországi tartózkodása közben több ízben találkozott Bárdossal és kollégáival is, míg végül fenti megnyilatkozásai alapján 1966. szeptember 15-én együttműködési megállapodást íratott alá vele az állambiztonság. Ettől kezdve 1972-ig ügynökként („Franz Kirchenbauer” fedőnéven), utána haláláig titkos megbízottként („Közműves Sándor”) foglalkoztatta őt a III/I-5-K, majd 1972-től a III/II-1/b Alosztály,²⁶ illetve 1974 novemberétől kettős tartásban a III/I-4. Osztály is.²⁷ Beszervezésére „hazafias alapon”, egy ez idáig nem azonosított titkos lakásban – a „Budavár” fedőnevű K-lakásban – került sor Budapesten, ahol azután

22 A Magyarok Világszövetségét eredetileg 1938-ban hozták létre. A világháború után sem szüntették meg, bár szervezete és kapcsolatrendszere átalakult. Többször átszervezték, Nagy Töhötöm hazalátogatása előtt legutóbb 1959-ben. A Kádár-rendszer proaktív, emigrációval kapcsolatban offenzív politikája idején egyre sokoldalúbban használták ki a külföldi magyarok körében hagyományosan ismert szervezetben rejlő lehetőségeket. Elnökségét a Hazafias Népfőrsereg Országos Tanácsa választotta meg, de állami felügyeletét a Külügyminisztérium látta el. A KÜM-ön belül a Külföldi Magyarok Önálló Referatúrája hangolta össze az MVSZ, a külügy és a magyar külképviseletek munkáját. (Szabó, i. m. 189–191.)

23 *Javaslat*, Budapest, 1966. szeptember 7. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1. 44.

24 *Jelentés*, Budapest, 1966. augusztus 27. ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1. 33–43., és *Jelentés*, Budapest, 1966. augusztus 29. ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1. 44–59.

25 *Hálózati jelentés*, Róma, 1966. szeptember 19. ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1. 22.

26 Ez az alosztály foglalkozott a dél-amerikai országokkal kapcsolatos elhárító feladatokkal.

27 Ez az osztály foglalkozott a Vatikán, Izrael és az egyházi emigráció elleni hírszerzéssel. Kettős tartásáról az állambiztonsági szervek megállapodtak. (*Javaslat*, Budapest, 1974. október 16. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/6. 154. Lásd még: Tóth Eszter: A politikai hírszerzés szervezettörténeti vázlata, 1945–1990. *Betekintő*, 2011/2.)

jelentéseket adni később sokszor megfordult.²⁸ Beszervezése alkalmával a szervekkel való együttműködéséről mint egy már lényegében kialakult konspiratív együttműködés írásbeli megerősítéséről ejtettek szót szervezői. Nagyot az, hogy nyilatkozatát saját kezűleg kellett leírnia és aláírnia, „szemmel láthatóan zavarta és kényelmetlen érzést váltott ki benne. Kijelentette, hajlandó ilyen nyilatkozatot adni, de úgy érzi, hogy ez a kérés a vele szembeni bizalmatlanság megnyilatkozása. [...] Hangoztatta, hogy részünkre szívesen vállal egy »intelligence«-munkát, nem szeretné azonban, ha lehetőségeit meghaladó kémfeladatok (pl. objektumok lefényképezése) végrehajtását követelnénk tőle. Utóbbi aggályát könnyűszerrel eloszlattuk...”²⁹ Ez az általa hangoztatott érv főként kitűnő fényképész rutinját tekintve inkább kifogásnak tűnik, ám Bárdosék tarsolyában is volt még muníció, hiszen Nagyék hazalátogatásába már elég nagy összeget fektettek ahhoz, hogy ezt felemlítve úgy állítsák be, van alapjuk arra, hogy cserébe kérjenek is valamit. Nagy azt sem feledhette, hogy hazatelepülésük csupán egy terv, amelyet a belügyi szervek könnyűszerrel meg tudtak volna hiúsítani. Mindezeket mérlegelve Nagy végül megadta a szükséges írásbeli nyilatkozatot.³⁰ Meglátásuk szerint Nagy tisztában volt az együttműködés jellegével, ezért a vele íratott és aláíratott együttműködési nyilatkozatban, úgymond, nem tartották szükségesnek a szerv megnevezését. Ott csak mint a Magyar Népköztársaság „illetékes szerveire” történt utalás. Tartótisztje elsőként Bárdos Gusztáv lett, szervezésében és „kiképzésében” pedig Fürjes János rendőr őrnagy³¹ vett még részt.³² Közvetlen munkakapcsolat azonban Bárdoshoz fűzte, akit Nagy, aki emberekkel való kapcsolataiban a szubjektív kommunikációt elengedhetetlennek tartotta, ezután hozzá címzett írásaiban „Gusztai barátom”-ként szólított meg,³³ és neve, telefonszáma évről-évre bekerült Nagy határidőnaplóiába, a „baleset esetén értesítendő” rovatba.³⁴

Bár a szervezési nyilatkozatához csatolt kérdőív szerint feladatkorához közvetlenül nem elsősorban bizonyos emberekről való jelentés tartozott, hanem „bomlasztó tevékenység a katolikus világegyházban (irodalmi és publicisztikai tevékenység út-

28 *Jelentés*, Budapest, 1966. szeptember 20. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1. 54. Erről ld. Tabajdi Gábor: *Budapest a titkosszolgálatok hálójában, 1945–1989*, Jaffa, Budapest, 2015, 174–176.

29 *Jelentés*, Budapest, 1966. szeptember 20. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1. 54–55.

30 *Nyilatkozat*, Budapest, 1966. szeptember 15. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1. 57/1.

31 Fürjes János (1920–?), 1962–1967-ig r. őrnagy, 1967-től alezredes, ekkor a BM III/I-5-K alosztály alosztályvezetője (ÁBTL 2.8.2.1. [BM III/I. Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai] 39.).

32 *Javaslat*, Budapest, 1966. szeptember 20. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1. 55.

33 Bárdos „Gusztai barátom”, „Kedves jó Gusztai” stb. megszólítására sok példa hozható Nagy állambiztonsági anyagából. Néhány: ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 47., 53., 78., 79. stb.

34 *Naptárak, noteszek*, OSZK Kt., 216. f. 11. ó. e.

ján)”,³⁵ 1966-os magyarországi tartózkodása során Nagy mégis szinte elkápráztatta a szerveket egyházi kapcsolatainak részletezésével.³⁶ Mesélt az argentin jezsuitákról, majd magyarországi látogatásain szerzett információit és benyomásait is megosztotta tartótisztjével. Római találkozásai közül kiemelte P. Varga Andorét³⁷, aki ekkor a jezsuita rend generálisának helyetteseként működött. Nagy beszámolója szerint Varga őt a régi barátsággal fogadta, nem kételkedett a rendhez való hűségében, és megerősítette, rá a jezsuiták általában véve is úgy tekintenek, mint aki „alkalmas lehet arra, hogy Magyarországon az egyház pozícióit javítsa”. Ahogy Nagy fogalmazott, Rómában „úgy tekintik őt mint egy dárdát, amelyik be tud hatolni és a rést tágitani tudja”.³⁸ A XXXI. Általános Rendgyűlés éppen küszöbön álló második fordulója előtt Nagy és Varga a jezsuita rend belső ügyeit és törésvonalait, a Janssens halála után új általános rendfőnökként ekkor megválasztott Pedro Arrupe³⁹ kvalitásait és kilátásait, valamint a rend előtt álló globális és regionális, Kelet-Közép-Európát és benne Magyarországot érintő feladatokat is végigbeszélte.⁴⁰ Nagy ez utóbbi kapcsán ajánlotta önmagát Vargának közvetítőként, erről a lehetőségről pedig a magyar szerveket is tájékoztatta.⁴¹ Nagy Augustin Bea bíborossal⁴² is levelet váltott, neki is felkínálva személyét egy Magyarország és a Vatikán közti tárgyalás esetére, s bár Bea válaszában Franz König bíboroshoz⁴³ utalta, Nagy mindazonáltal azzal a reménnyel számolt be a fejleményekről tartótisztjének, hogy legközelebbi útján Königgel minden bizonnyal érdemben fog tudni tárgyalni.⁴⁴ A magyar szervek mindezek ismeretében beszervezését már nem csupán irodalmi és publicisztikai tevékenységének haszna miatt látták megalapozottnak, hanem azért is, mert rajta keresztül a Vatikánba és a jezsuita rend római központjába is behatolhattak, és a Naggyal szembeni ró-

35 *Kérdőív hálózati személyről*, ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1. 32. Nagy később a hírszerzésnek és az elhárításnak egyaránt dolgozott.

36 Ld. a vele készült hanganyagokat és azok leiratait. ÁBTL 4.9. H-6/15.; ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1. 60–73., 74–75., 76–85. és 86–102.

37 Varga Andor S. J. (1917–1994), jezsuita szerzetes, egyetemi tanár, Varga Bélának, a nemzetgyűlés elnökének öccse. Rómában, a Gregoriana Egyetemen filozófiából doktorált. 1952-től különböző észak-amerikai főiskolákon és egyetemeken oktatott. 1966 és 1971 között generális-asszisztens volt Rómában. Életről ld. Bikfalvi, i. m. 238.

38 *Javaslat*, Budapest, 1966. szeptember 7. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1. 43.

39 Pedro Arrupe S. J. (1907–1991), baszk származású jezsuita szerzetes, 1965 és 1983 között a jezsuita rend generálisa.

40 William V. Bangert: *A jezsuiták története*, Osiris Kiadó – JTMR, Budapest, 2002, 443–444.

41 *Jelentés*, Budapest, 1966. augusztus 31. ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1. 66.

42 Augustin Bea S. J. (1881–1968), német jezsuita szerzetes, biblikus teológus, 1960-tól haláláig a Pápai Keresztény Egységítőkarság elnöke.

43 Franz König (1905–2004), osztrák bíboros, az ökumené elkötelezett híve. 1965-től 1980-ig a vatikáni Nemhívók Titkárságának elnöke.

44 *Jelentés*, Budapest, 1966. augusztus 31. ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1. 65.

mai bizalom erejéig az egyházi köröket folyamatosan és tervszerűen dezinformálni próbálhatták.⁴⁵

Első feladatként Argentínába történő hazautazása közben Bécsben és Rómában megállva kellett kapcsolatait továbbépítenie, nem titkolva tárgyalópartnerei előtt, hogy Magyarországra hazatelepülni szándékozik. Követendő taktikáját, az ún. magatartási vonalát az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának helyettes vezetőjével, Balló Józseffel és Miklós Imrével, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökhelyettesével előzetesen egyeztetették.⁴⁶ Nagy ez alapján pozitívan nyilatkozott magyarországi tapasztalatairól a jezsuita rend római központjában folytatott megbeszélésein.⁴⁷

A Nagy római kapcsolataiban rejlő potenciált az állambiztonság annyira fontosnak tartotta, hogy két külföldi titkos találkozót is megbeszéltek vele, amelyeken személyesen kellett beszámolnia megbeszéléseiről. Az előzetes egyeztetésnek megfelelően Nagy „virágnyelven” fogalmazott levelezőlapon értesítette Bárdost, hogy meg tud jelenni Bécsben, a *Weltspiegel* Kino előtt az 1966. október 17-ére tervezett találkozón.⁴⁸ Erre Bárdos kollégáival Bécsbe utazott, majd megfelelő önellenőrzés és biztosítás után találkozójuk komplikációk nélkül lezajlott, ám Nagy érdemi beszámolójára csak egy további titkos találkozón, három nappal később, október 20-án Zágrábban került sor. A Nagy által ekkor adott információk annyira meggyőzték az időközben őrnaggyá előléptetett Bárdost ügynöke egyházi elfogadottságáról, hogy végképp Nagyék hazaköltöztetése mellett tette le voksát. Nagyot pedig értesítették, hogy az „Elnöki Tanács pozitívan bírálta el hazatelepülési kérvényét...”⁴⁹

Így Nagy Buenos Aires-be visszatérve már abban a tudatban írhatott köszönő levelet Beöthy Ottónak⁵⁰ és Komornik Zoltánnak, a Magyarok Világszövetsége főtítkárának és helyettesének, hogy a maga elé kitűzött célt, a hazautazást, majd hazatelepülést sikerült sínre tennie.⁵¹ Ekkor még sem a csereüzlet ára nem zavarta, sem az, hogy ezzel családja életének is önhatalmulag új irányt szabott.

4.

Nagyot ezek után hivatalosan is felkérték, hogy a hazatelepülésükig hátralévő időszakban eredeti beadványának megfelelően

45 ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1. 44.

46 Uo. 46.

47 *Dezinformáció a jezsuita generaliciához*, [h. n.], 1966. szeptember. ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1. 112–127.

48 *Jelentés*, Budapest, 1966. október 12. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 27.

49 *Jelentés*, Budapest, 1966. október 26. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 34–40.

50 Beöthy Ottó 1959-től 1967-ig állt a Magyarok Világszövetsége élén.

51 *Nagy Töhötöm levelei Komornik Zoltánnak és Beöthy Ottónak*, Buenos Aires, 1966. november 14. OSZK Kt., 216. f. 246. és 247. ő. e.

írja meg az egyház és a kommunizmus kapcsolatáról tervezett új művét, majd a *Jezsuiták és szabadkőműveseket* szintén a magyar állami igényeknek megfelelően dolgozza át, továbbá írjon cikkeket, tanulmányokat az egyház és a kereszténység történetéről és a szocializmushoz való kapcsolódásának lehetőségeiről.⁵² Mielőtt direktívákat adott Nagynak a kötetek elvi irányvonalával kapcsolatban, Bárdos Gusztáv ekkor is Miklós Imrével és ezúttal Lukács Józseffel, a *Világosság* főszerkesztőjével konzultált. Ezek alapján és Bárdos várakozásai szerint Nagy új könyve „baloldali katolikus színezetben fogja leleplezni a római katolikus egyháznak a történelemben játszott reakciós szerepét, a jelenkori konzervatív erőket, és azt a végső konklúziót szűri le, hogy az egyház csak akkor biztosíthatja fennmaradását, ha elismeri a szocialista társadalmi rendszert és a társadalmi haladás szolgálatába áll”.⁵³ Így született meg ebben a még Dél-Amerikában töltött köztes időben Nagy Töhötöm *Iglesia y Comunismo (Egyház és kommunizmus)* című műve, amely végül spanyol nyelven 1968-ban Chilében jelent meg.⁵⁴

Az írás nehezen meghatározható műfajú és tartalmú mű: tulajdonképpen kompendium, furcsa gondolati játék, avagy utópia. Elvasása közben az embernek minduntalan Bibó István ugyanekkor keletkezett *Uchróniája* jut az eszébe.⁵⁵ Ugyanis az *Egyház és kommunizmus*ban Nagy szintúgy egy képzeletbeli zsinatot jelenített meg: gondolatban lejátszotta a II. vatikáni zsinat sosem volt, ötödik ülészakát.⁵⁶ Ennek Nagy radikális világnézetének megfelelően egyetlen témája a szociális kérdés, amelyet a kereszténység és a kommunizmus közös nevezőjeként határozott meg olyan konkrét társadalmi valóságként, amellyel kapcsolatban mindkét világnézetnek lényegbe vágó üzenete van, s amelynek megoldásában Nagy szerint egymás partnerei kellene hogy legyenek. Nagy önközlési lehetőséget látott minden zsinati résztvevő képzeletbeli felszólalásának végigírásában: munkájában megjelenik brazil, észak-amerikai, spanyol, belga, holland, német, afrikai stb. püspök, akik megtestesítői országuknak és országuk szociális kérdésről vélelmezhetően vallott nézeteiknek. Nagy számára a világi eszkatológiát megtestesítő kommunizmus és a transzcendens eszkatológiát hirdető kereszténység párbeszédének kimunkálása valós filozófiai és teológiai feladatot jelentett, nem csupán történeti és politikai nézőpontok és ér-

52 *Jelentés*, Budapest, 1966. október 26. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 40.

53 ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1. 41–42.

54 Santiago de Chile, Chile-Excelsior, 1968.

55 Bibó István: Ha a zsinati mozgalom a 15. században győzött volna... Bibó István címzetes váci kanonok beszélgetései apósával, Ravasz László bíboros érsekkel a római katolikus egyház újkori történetéről, különös tekintettel a lutheránus és kálvinista kongregációkra. Egyház-, kultúr- és politikatörténeti uchrónia, in uő: *Válogatott tanulmányok, IV. kötet 1935–1979*. Magvető, Budapest, 1990, 267–282.

56 A mű magyar nyelvű kézírata megtalálható: OSZK Kt., 216. f. 182. és 184. ó. e. és Magyar Elektronikus könyvtár, www.mek.oszk.hu

dekek egyeztetését. Saját, közvetítőnek szánt pozíciója azonban nemcsak elfogadottá, hanem adott esetben kétségessé és kétségessé is tehetette őt és vállalkozását.

A köztes idő ezért végül is zaklatott időszaknak bizonyult Nagy és családja életében. Ahogyan számított rá, Buenos Airesbe való visszatérése valóban gyanússá tette őt, és nem csupán magyar emigráns körökben. „Egy új és jobboldali diktatúrát találtunk itt teljes kivirágzásban” – írta az argentin politikai helyzetről Vida Istvánnak, az egykori kalocsai tanítványnak és hivatásszervezeti titkárnak, akivel magyarországi útján felelevenítette barátságát. „Én szép csendben szivárogtam haza...”⁵⁷

A magyarországi szervek számára is evidencia volt, hogy Nagy új művét az uralomra jutó Onganía tábornok jobboldali, markánsan antikommunista kormányzatának szeme elől, amennyire lehet, titokban kell tartani. Úgy vélték, Nagy Argentínában nincs biztonságban, bár egymás között arról beszéltek, mindegy Nagy melyik dél-amerikai ország területén tartózkodik, mert esetleges lebukása esetén akár Paraguay, akár Bolívia, amelyek szintén szóba kerültek mint ideiglenes tartózkodási helyek, kiadná őt Argentínának.⁵⁸ Ezért úgy döntöttek, Nagy inkább Chilébe utazzon, és ott dolgozzon kéziratán. Elképzelhető, hogy Chilét maga Nagy ajánlotta, mert számára ez több szempontból természetes kapcsolódási pontul szolgált. Egy szociális munkáját bemutató *Pro memoriájában* 1967. január 12-én ugyanis megemlítette, hogy a chilei egyetemre meghívták a *Jezsuiták és szabadkőművesek* kapcsán előadásokat tartani.⁵⁹ A szervekkel egyeztetve tehát elfogadta a meghívást, és úgy tűnik, ottléte alatt a chilei jezsuitákkal való korábbi kapcsolatait is felelevenítette. Amint arról egy hozzá írt levél említést tesz, a levél írója Santiago de Chilében, a jezsuiták által fenntartott *Centro Bellarminó*ban találkozott vele egy vacsorán. Eszerint nem kizárt, hogy Nagy egyetemi előadásai idején a chilei jezsuiták körében időzött és ott dolgozott készülő kötetén.⁶⁰ Nagy később egy Bárdos Gusztávhoz írt levélben is említette a *Centro Bellarminót* és a chilei jezsuitákat, akiket egy tévériportban – úgymond – megvédett azoktól a támadásoktól, amelyek felhánytorgatták, hogy a földreform pártján állnak.⁶¹ Kapcsolata velük tehát mindenképp élő és aktív

57 Nagy Töhötöm levele Vida Istvánnak, Buenos Aires, 1966. november 14. OSZK Kt., 216. f. 443. ő. e. 2. levél, 2.

58 *Jelentés*, Buenos Aires, 1967. március 26. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 52.

59 *Pro memoria de una posible incorporación del Alejandro Töhötöm Nagy Varga en la colonización de las familias bolivianas erradicadas de la Argentina*. Spanyol nyelvű irat, Buenos Aires, 1967. január 12. OSZK Kt., 216. f. 91/27. ő. e. 2. Az ajánlatról: Nagy Töhötöm levele Bárdos Gusztávhoz. [h.n.], [é.n.] ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 53/a.

60 Eugene K. Culhane S. J. levele Nagy Töhötömhez, New York, 1967. január 3. OSZK Kt., 216. f. 329. ő. e. 1. levél.

61 Ez azonban csak az eleven kapcsolatot és nem Nagy köztük való tartózkodását bizonyítja (Nagy Töhötöm levele Bárdos Gusztávhoz. [h.n.], [é.n.] ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 55.).

kellett legyen. A fentiek alapján azonban nem egyértelmű, csupán valószínűsíthető, hogy az *Egyház és kommunizmus* megírására a chilei jezsuiták körében, kapcsolati és védőhálója igénybevételével került sor. Annyi mindenesetre adatolható, hogy Nagy 1967 februárjától kezdődően többször hosszabb időre Santiago de Chilebe utazott, ahonnan vissza-visszatért Buenos Airesbe családjához, illetve a könyv készülő fejezeteit a magyar követésre leadni és újabb instrukciókat felvenni.⁶² A megíráshoz a magyar állam havi száz dolláros honoráriummal is hozzájárult,⁶³ amelyet idővel – tekintettel Nagy szerény anyagi körülményeire (a szervek úgy tudták, Nagy Santiagóban tűzkórusítással egészíti ki jövedelmét) – százötven dollárra emeltek.⁶⁴

Nagy azonban így is felkeltette az argentin titkosszolgálat, a SIDE figyelmét.⁶⁵ Elmondása szerint még a *villa misería*kon végzett munkája közben kezdték el őt figyelni, s európai útjáról visszatérve már személyesen keresték meg és beszélgettek el vele.⁶⁶ Mivel a SIDE-ben Nagy információi szerint szabadkőművesek is voltak, így az európai útja keltette gyanú Nagyot akár kommunistának, akár a Vatikán vagy a jezsuita rend emberének tétellezte, árnyat vetett a szabadkőművesekkel való további kapcsolatára is, és egy okkal többet szolgáltatott Argentína végleges elhagyásához.⁶⁷

Az *Egyház és kommunizmus*nak már a témája is túlmutatott a szabadkőművességen, miközben Nagy ekkor még formálisan a szabadkőművesekhez tartozott. Ezért a Kossuth Páholyban tiltakoztak ellene.⁶⁸ Európából való hazatérése után az anyapáholy, az Estrella del Oriente Legfelsőbb Tanácsa (Consejo Superior) a Kossuth Páholy tiltakozása alapján fegyelmi eljárást indított ellene. Nagy egy beadványban tisztázta magát, ezért el sem marasztalták, viszont a Kossuth Páholy ebbe nem nyugodott bele, továbblépett, és tagdíjfizetés elmaradására hivatkozva vonta kétségbe tagságának érvényességét.⁶⁹ Horváth Tamás főmester több levélben kért tájékoztatást Nagy Töhötömtől mind magyarországi, európai, mind chilei útjairól, ezek anyagi fedezetének

62 *Jelentés*, Buenos Aires, 1967. február 3. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 45. és *Jelentés*, Buenos Aires, 1967. március 26. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 51–52.

63 *Jelentés*, Buenos Aires, 1967. március 26. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 51.

64 *Jelentés*, Buenos Aires, 1967. július 3. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 75.

65 SIDE = Secretaría de Inteligencia del Estado, elődszervezete Perón alatt: CIDE = Coordinación de Informaciones de Estado. Nagy és a szervek konzultációjában felváltva szerepel a név, de 1956-tól a szerv hivatalos elnevezése SIDE volt. Megfigyeléséről: *Jelentés*, Budapest, 1966. szeptember 29. ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1. 88–90.

66 *Összefoglalás*, Buenos Aires, 1967. április 30. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 57–62.

67 *Nagy Töhötöm levele Bárdos Gusztávhoz*, [h.n.], [é.n.] ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 53–56.

68 Erről Grósz Tamás szabadkőműves-társának írt levelében számol be (Buenos Aires, 1966. december 28. OSZK Kt., 216. f. 226. ó. e.).

69 *Nagy Töhötöm levele párizsi és kanadai szabadkőművesekhez*, Buenos Aires, 1967. június 23. OSZK Kt., 216. f. 261. ó. e. 1.

eredetéről és Nagy tárgyalásairól.⁷⁰ A számonkérés alapja Nagy engedelmességének hiánya, a meggondolatlanság, hogy szabadkőművesként ebbe a vállalkozásba fogott, és az, hogy szabadkőműves társai úgy tudták, 1966-ban Nagy „kommunista pénzen” utazott Magyarországra. Ezt Nagy nem cáfolta, csak annyiban módosította, hogy „[a] tény az, hogy kommunista ÉS [kiemelés: Nagy Töhötöm] vatikáni pénzen, mert a kettő között közvetítem, és ez így már egészen más!”⁷¹ Éppen ez azonban közel sem volt olyan érv, amely megnyugtathatta volna a szabadkőműveseket. A vita végül odáig fajult, hogy a páholy főmesteréhez, Horváth Tamáshoz 1966. december 29-én írt levelében Nagy bejelentette, kilép a Kossuth Páholyból. Egyúttal jelezte, hogy nem a szabadkőművességgel szakít, anyapáholyának, az Estrella del Orientének tagja marad.⁷² Az ügy viszont nem zárult le, és Nagy végül 1967-ben arra az elhatározásra jutott, hogy teljesen kilép, és maga mögött hagyja a szabadkőművességet. „Nem vagyok többé tagja a szabadkőművességnek” – írta.⁷³ Kilépését összehasonlította a jezsuita rendből való húsz évvel korábbi távozásával. Az összevetésből a szabadkőművesek kerültek ki vesztesként:

Ott és akkor nemzetközi méretekben ment a küzdelem: egy felfordult Európában történelmi személyiségek kerestek új tájékozódást; velük érdemes volt vitatkozni; nagyszerű volt kívánni, hogy húsz év után ma szórul-szóra azt valósítják meg, amiért én akkor ott küzdöttem. De most itt egy torzsalkodásban összeomlott, kis Kossuth Páholy keretén belül kellene nem is harcolnom, hanem csak civakodnom...⁷⁴

Horváth Tamás főmester később úgy magyarázta a Nagy el- leni eljárást, hogy arra azért volt szükség, mivel az argentinai szabadkőművességet a betiltás veszélye fenyegette Onganía tábornok hatalomra kerülése után. Ebben a belpolitikailag inga- tag időben pedig nagyon rossz fényt vetett az egész argentinai szabadkőművességre, hogy Nagy Töhötöm Chilében az egyház és a kommunizmus lehetséges együttműködéséről írt és adott ki könyvet. Horváth beszámolója szerint Carlos Wilson nagymes- ter ebben veszélyt érezve kérte fel őt, hogy alkalmazza Nagy el- len a 207. paragrafust, és tagdíjtartozás, valamint munkalátoga- tás hiánya miatt zárja ki a Kossuth Páholyból.⁷⁵

Nagy Töhötömnek is volt tudomása a szabadkőművesek fé- lelméről, mint egy levelében egy kanadai szabadkőműves test- vérének írta: „Úgy látszott, komoly a veszély. A Nagypáholy

70 Horváth Tamás levelei Nagy Töhötömhöz, Buenos Aires, 1966. december 6. és december 16. OSZK Kt., 216. f. 347. ó. e. 2. és 3. levél

71 OSZK Kt., 216. f. 261. ó. e. 2.

72 Nagy Töhötöm levele Horváth Tamáshoz, Buenos Aires, 1966. december 29. OSZK Kt., 216. f. 228. ó. e. 2. levél

73 Nagy Töhötöm levele az Argentín Nagypáholyhoz tartozó loggiákhoz, Buenos Ai- res, 1967. november 4. OSZK Kt., 216. f. 127. ó. e. 1.

74 Uo. 4.

75 Dr. Horváth Tamás: Emlékezés Nagy Töhötömmre, *Kelet*, 2003/1–2. 71–72.

el is tüntette az összes aktákat és névsorokat és felkészült egy üldözésre.”⁷⁶ Arról viszont, hogy ennek köze lenne saját ténykedéséhez, hallgatott. Vélhetően már nem foglalkoztatta az argentinai szabadkőművesség helyzetének alakulása, mert éppen az új kötet és a hazatelepülésük körüli bonyodalmak kötötték le figyelmét.

5.

Az *Egyház és kommunizmus* előrehaladott munkálatai és Nagyék hazatelepítése miatt Bárdos Gusztáv 1967. május 19. és június 10-e között futárúton ismét Buenos Airesbe utazott, azzal a céllal, hogy Naggyal átbeszélje „a könyv kéziratának eddig elkészült részével kapcsolatos kritikai észrevételeinket, illetőleg megértetni és elfogadtatni azokat az igényeket és szempontokat, amelyeket a készülő könyvben érvényre kívánunk juttatni”.⁷⁷ Bárdos első találkozására Naggyal 1967. május 22-én került sor a Buenos Aires-i magyar követségen. Ekkor azonban a korábbi gyakorlathoz hasonlóan csupán megállapodtak, hogy az érdemi megbeszélést biztonsági okokból másutt és máskor tartják, ezúttal Chilében, ahol Bárdos két nappal később a santiagoói magyar követségen várta őt. A találkozó kivitelezéséhez repülőjegyet és költőpénzt is biztosítottak számára. A santiagoói találkozó május 24–25-én, két napon át, több fordulóban zajlott. Ennek lefolyásáról Bárdos így számolt be jelentésében:

*[i]smertettem a készülő könyv egész vonalát és mondanivalóját és részletekbe menően az egyes konkrét megfogalmazásokat illető kritikai észrevételeinket. Ezek elsősorban az imperializmus, neo-kolonializmus frappánsabb leleplezésére, az USA és a Vatikán kapcsolatának lazítására, a vatikáni konzervatív és progresszív erők közötti ellentétek elmélyítésére, a konzervatív álláspontok lejáratására, a kommunisták egyházzal és vallással kapcsolatos álláspontjának megértetésére irányulnak.*⁷⁸

Úgy nyilatkozott, találkozásuk eredményes volt, mert „[a]z ügynök valamennyi észrevételt elfogadta és vállalta, hogy a kéziratot azoknak megfelelően átjavítja, illetőleg a további néhány kisebb fejezet megírásánál figyelembe veszi.”⁷⁹

Hosszan beszéltek Nagy további terveiről is, mivel ő pár hónappal korábban konkrét elképzeléseket juttatott el tartótisztje számára Budapestre. Tervei mögött az a szándék állt, hogy az új könyv írásával párhuzamosan mozgassa a *Jezsuiták és szabadkőművesek* újabb kiadásainak szálait is, és most, személyes találkozásukon alkalom kínálkozott ennek megbeszélésére. Nagy amel-

76 Nagy Töhötöm levele Patzauer Dezsőhöz, Buenos Aires, 1966. november 9. OSZK Kt., 216. f. 262. ó. e. 17. levél, 2.

77 *Jelentés*, Budapest, 1967. július 3. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 73.

78 Uo. 75.

79 Uo.

lett érvelt, hogy a *Jezsuiták és szabadkőművesek* további és mielőbbi kiadásai fontosak lennének az új könyv számára, mert „növelné a súlyát, befolyását és értékét a zsinatról írt könyvemnek”, utalt ezzel az *Egyház és kommunizmus* ügyére is.⁸⁰

*Fejlődésem és beérésem nyilvánvalóvá lenne. Alapot adna az új könyv számára. Mint „folytatás” sokkal érdekesebb, és kiadói siker szempontjából is nyernénk vele. Egy ilyen könyv szerzőjének több szava és szavainak nagyobb súlya van, mint ha a magyar közönség először a zsinatról szóló könyvet kapná kézhez.*⁸¹

Azt javasolta tehát, hogy a *Jezsuiták és szabadkőművesek* előbb jelenjen meg Magyarországon és külföldön, mint az *Egyház és kommunizmus*, valamint láthatóan számított arra is, hogy az *Egyház és kommunizmus* a spanyol kiadás (*Iglesia y Comunismo*) után magyarul szintén megjelenik majd. A *Jezsuiták és szabadkőművesek* újabb magyar kiadása mellett szóba került annak francia és német nyelvű, átdolgozott kiadása is. Bárdos nem zárkózott el Nagy könyveinek megjelentetésétől, sőt támogatta azokat, hiszen a *Jezsuiták és szabadkőművesek* már Nagy ügynöki beszerzésében is sokat nyomott a latban, és az állambiztonság a továbbiakban azzal mint a Magyar Népköztársaság érdekeit szolgáló kiadvánnyal számolt.⁸² A mű további kiadásai, azok ütemezése tehát santiagoói megbeszélésükön mint közös cél tematizálódott, amelynek megvalósítása az *Egyház és kommunizmus* megjelentetésével és Nagyék hazatelepítésével ezek után párhuzamosan futott.

Nagy ajánlata ekkor tehát még teljes mértékben egybeesett a magyar állambiztonsági szervek érdekeivel, mondhatni, publikálási terveivel nyitott kapukat döngetett. Tartótiszt és ügynöke tehát teljes egyetértésben váltak el egymástól Santiagóban.

„A megbeszéléseken azt állapítottam meg, hogy »Kirchenbauer« irántunk tanúsított készsége változatlan” – kommentálta Bárdos Nagy magatartását.

*Hazatérési szándéka őszinte. A találkozást láthatólag nagy örömmel fogadta. Hangoztatta, hogy az őszinte beszélgetés feloldotta a benne lévő feszültségeket. Megerősödött bennem az újabb találkozás tapasztalatai alapján, hogy személyét, törekvéseit és céljait helyesen ítéljük meg, a róla alkotott képünk nem szorul revízióra. Szociális, „népbarát” beállítódása romantikus, rajongó, paranoid személyiséggel párosul, amely állandó szereplésre, önmutogatásra, érvényesülés-keresésre készíti. Megfelelő irányítással mindezek a személyi tulajdonságai javunkra kamatoztathatók.*⁸³

80 *Jezsuiták és szabadkőművesek francia kiadásával kapcsolatos megjegyzések*, Buenos Aires, 1967. május 22. ÁBTLL 3.2.1. Bt-1584/2. 68.

81 Uo.

82 *Javaslat*, Budapest, 1966. szeptember 7. ÁBTLL 3.2.1. Bt-1584/1. 41.

83 *Jelentés*, Budapest, 1967. július 3. ÁBTLL 3.2.1. Bt-1584/2. 75.

Ennek megfelelően Bárdos összegző jelentésében a következőképpen határozta meg állambiztonsági részről való teendőket:

1. Meg kell vizsgálnunk Jezsuiták és szabadkőművesek c. könyve nyugat-európai kiadásának célszerűségét és lehetőségeit. 2. A teljes kézirat beérkezése után a megfelelő párt- és állami szervekkel együtt gondoskodnunk kell a végleges, gondos lektorálásról és elő kell készítenünk a kiadást (csehszlovák barátaink útján, akik ezt vállalták). 3. El kell készítenünk hazai foglalkoztatásának perspektivikus tervét és ennek megfelelően megszerveznünk hazatelepítésüket.⁸⁴

A kapott ígéretek birtokában a következő hónapokban a maga részéről Nagy is eredményesen dolgozott, és az *Egyház és kommunizmus* készülő fejezeteit sorban küldözgette „Gusztinak”.⁸⁵ Leveleiben biztosította őt:

[a] megjegyzéseket tekintetbe vettem és a jegyzéket mellékelem is. [...] Ezennel írásban felhatalmazlak, Kedves Guszti, hogy minden további javítást, kihagyást, betoldást végezzél el Te teljes felelősséggel és az én teljes beleegyezésemmel. Úgy érzem, annyira egyet gondolunk az alapokban, hogy nyugodtan alakíts a könyvön, ahogy akarsz. Ezzel meg is akarlak tisztelni és kérlek, éljél ezzel, mert az ügy érdeke is így kívánja.⁸⁶

Ez utóbbi mondat azonban Nagy részéről viszonyuk félreértését tükrözi: esetében állambiztonsági foglalkoztatás zajlott, nem pedig egy kollegiális kapcsolat fejlődött barátsággá. Így természetesen a kézirattal nem, illetve nem csak Bárdos foglalkozott, és külön felhatalmazás nélkül is beleszóltak annak tartalmába. A végeredménnyel Budapesten elégedettek voltak, amint azt a Buenos Aires-i követség kapcsolattartója számára meg is erősítették:

[a] Kirchenbauer által készített kéziratot áttanulmányoztuk, s azaz teljes mértékben meg vagyunk elégedve. Kirchenbauer megértette és helyesen érvényesítette mindazokat a szempontokat, amelyek a kiadványt számunkra célszerűvé és igen hasznossá teszik. Néhány apróbb, de szükséges változtatásra, bővítésre vonatkozó igényünket a mellékletben ismertetjük.⁸⁷

84 Uo. 75–76.

85 Nagy Töhötöm levelei Bárdos Gusztáéhoz, Buenos Aires, 1967. július 29. és szeptember 17. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 78-78/a. és 79–81. és *Jelentés*, Buenos Aires, 1967. október 7. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 86–88.

86 Nagy Töhötöm levele Bárdos Gusztáéhoz, Buenos Aires, 1967. szeptember 17. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 79.

87 Franz Kirchenbauer üggye, Budapest, 1967. november 21. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 89.

Miközben azonban Nagy a kért újabb módosításokon dolgozott, véget ért az 1967-es év is. A megjelenés elhúzódása pedig hazatelepülésüket is késleltette, mivel a szervek úgy nyilatkoztak, Nagyék a könyv megjelenéséig ne térjenek haza.⁸⁸

Nagy kicsit csalódott volt, mert a karácsonyt már „otthon”, Budapesten szeretnék volna tölteni.⁸⁹ Nem tudhatta, hogy a háttérben hazatelepítésük és a könyvei ügyei miatt egy egyeztetett, nemzetközi titkosszolgálati aktív intézkedés, a Könyv-akció (AO Kniha) van kibontakozóban magyar, csehszlovák és szovjet részvételrel. Az ő munkálkodásával párhuzamosan ugyanis Szovjet Bárdos őrnagy és Fürjes alezredes egyeztetéseket folytatott csehszlovák és szovjet kollégáikkal.⁹⁰ Az első megbeszélésre Prágában, 1967 decemberének elején, a másodikra 1968. február 19. és 24-e között Budapesten került sor, majd az akciót közvetlenül megelőzte egy utolsó, pozsonyi egyeztetés.⁹¹ A budapesti találkozón csehszlovák részről Jiří Borecky, a csehszlovák állambiztonság (StB) 8. főosztályának őrnagya és egy szovjet tanácsadó voltak jelen, míg magyar részről Bárdos és Fürjes mellett részt vett a BM III/I. Csoportfőnökség, a hírszerzés vezetője, Rajnai Sándor ezredes is.⁹² A találkozón megegyeztek, hogy Nagyék egy chilei turistaút látszatával, Santiagón keresztül kell hogy elhagyják Dél-Amerikát, ahonnan a család London és Párizs érintésével Rómába utazzon, és használva Nagy római kapcsolatait, ideiglenesen ott tartózkodjék. A tervek szerint ott – biztonsági okokból – Nagy úgymond váljon le családjáról, maradjon Rómában, míg felesége és lánya Bécs érintésével a szlovákiai Pöstyénbe (Piešťany) utazzon tovább, ahonnan néhány csendes hét után érkezzenek meg Nagy Töhötömtől függetlenül Budapestre. A csehszlovák állambiztonság két ponton vállalt az akcióban feladatot: egyrészt Karel Beran („Košek”), Bécsben rezidens StB-ügynökük révén, aki újságíróként dolgozott és épült be a Frick Verlag könyvkiadóba. A *Jezsuiták és szabadkőművesek* és az *Egyház és kommunizmus* német nyelvű megjelentetésének intézése rá hárult. Csehszlovák részről a Nagy család biztosítása jelentkezett még mint feladat, amelyet a Csehszlovákia bécsi nagykövetségén felvett vízumtól a Pöstyénben való tartózkodásuk végéig vállaltak Bárdosék

88 Uo. 89–90.

89 *Jelentés*, Buenos Aires, 1967. december 4. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 99.

90 *Könyv-akció (AO Kniha)*. Cseh nyelvű irat, Prága, 1967. december 5. Archiv Bezpečnostních Složek (a továbbiakban: ABS), f. I. správa MV., reg. č. 81067/102. 3.3.4. 187. (Ford. Végh László. Köszönöm cseh kollégámnak, Vladimír Petrilaknak, hogy a dokumentumra felhívta a figyelmemet. – P.É.)

91 A csehszlovák szervek budapesti tárgyalásáról: *Feljegyzés*. Cseh nyelvű irat, Prága, 1968. február 27. ABS, f. I. správa MV., 4.1.2. 59-63. (Ford. Végh László)

92 Rajnai Sándor (1922–1994), 1961-től r. ezredes, később, 1968-tól r. vezérőrnagy, 1967–1976-ig a BM III/I. Csoportfőnökség csoportfőnöke, egyben főcsoportfőnök-helyettes (ÁBTL 2.8.2.1. [BM III/I. Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai] 1037. Részletes pályaképet ld. Gyarmati György – Palasik Mária [szerk.]: *Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara, 1953–1956*. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan, Budapest, 2013, 386–388.

csehszlovák kollégái.⁹³ Bárdos tehát optimistán írhatott Naggyal kapcsolatos terveikről:

*[i]ntézkedésünkre ez évben Nyugat-Európában megjelenik német nyelven Mindszentyt és követőit leleplező „Jezsuiták és szabadkőművesek” című könyve. [...] Spanyol nyelven Dél-Amerikában, majd német és esetleg más nyugati nyelveken Európában kiadás alatt áll megbízásunkból és irányításunkkal megírt „Egyház és kommunizmus” című újabb könyve, amely a vatikáni konzervatív erők leleplezésében ígér nagy sikert és jelentősen hozzájárulhat az egyházon belüli progresszív irányzat erősödéséhez és a szocializmus eszméjének a katolikus közvélemény előtti népszerűsítéséhez. Hazatérése után irodalmi tevékenységével igen hasznos szolgálatokat fog tenni az egyházi reakció elleni harcban és a differenciált, hatásos és szakszerű ateista propagandatevékenységben.*⁹⁴

A konspirált akcióra az argentin titkosszolgálat Nagy körül egyre erősödő jelenléte miatt volt szükség. A SIDE különböző ügynökei Nagy előtt nem is titkolták kilétüket, Nagy vélelmezett vatikáni küldetése miatt akár egy lehetséges munkakapcsolatot is próbáltak vele kialakítani, amelyet Nagy nem utasított el radikálisan, inkább érdeklődéssel figyelt. Követségi jelentés szerint a magyar szervezetnek többször el kellett magyarázniuk neki, hogy SIDE-s kapcsolatai veszélyt jelentenek rá és közös ügyükre nézve is. Amint egy követségi munkatárs írta, Nagy

*[t]öbbszöri beszélgetés után végül rájött, illetve most már megértette, milyen veszélyt rejthet magába a SIDÉ-vel való kapcsolata. Ez a fontos, az mellékkörülmény, hogy most arra irányítja a fő hangsúlyt, hogy ne ő kezdeményezze a kapcsolatot. E tekintetben nagy segítséget jelentett az a tény, hogy a Központ ebben a kérdésben Kirchenbauer felé megerősített. Véleményem szerint ugyanis ez ügyben Kirchenbauer kissé romantikus volt és a SIDÉ-t is meggyőzni akarta a kommunizmus előnyeiről.*⁹⁵

A helyzet tisztázására és a hazatelepülés végső programjának rögzítése végett végül Bárdos ismételten Buenos Airesbe utazott.⁹⁶ Találkoztukra a magyar követségen 1968. január 30-án került sor. Bárdos itt mondta el Nagynak hazatelepítésük részletes tervét. Az útiköltségre, valamint támogatásként 1600 és 900, tehát összesen 2500 dollárt adott át Nagynak, illetve jelezte még, hogy a *Jezsuiták és szabadkőművesek* német nyelvű kiadásáért a Frick Verlagtól 18 000 schillinget fog majd cseh koronában meg-

93 *Jelentés*, Budapest, 1968. március 18. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 105.

94 *Jelentés*, Budapest, 1968. április 26. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 117–118.

95 *Jelentés*, Buenos Aires, 1967. december 4. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 98–99.

96 Futárútjára 1968. január 26. és február 17. között került sor (*Jelentés*, Budapest, 1968. március 18. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 101–107.).

kapni. Ennek átvételéről Nagy később elismervényt is adott.⁹⁷ Pár nappal később egy Buenos Aires-közelí kirándulóhelyen, Tigrében Bárdos Nagy Töhötöm családjával is találkozott. Tisztázták, hogy Nagy, felesége és lánya Bécsbe érkezésüktől kezdve kizárólag Bárdoson keresztül tarthatják majd egymással a kapcsolatot, akinek személyes feladata Pölöskey Paulina és Nagy Krisztina védelme. Ők ketten pedig Nagy sógorán, Bihari Lajoson keresztül leveleznek majd, miközben a Rómában maradó Nagy a jezsuita generalicián és a Vatikánban újabb megbízásokat teljesít.

A terveknek megfelelően Nagy és családja tehát 1968. február 15-én Chilébe utazott, ahonnan Londonba repültek, végül pedig 1968. április 8-án feleségével és lányával együtt Nagy gond nélkül megérkezett Rómába.⁹⁸ Római tartózkodási költségeiket ezúttal is a jezsuiták fedezték. Ezután felesége és lánya komplikációk nélkül tovább utazott Pöstyénbe, ahol május elejéig élvezték cseh szlovák vendéglátóik vendégszeretetét.⁹⁹ Budapestre érkezésük után végül néhány napot a Budavár fedőnevű K-lakásban töltöttek,¹⁰⁰ mielőtt Nagy is Budapestre ért, hogy azután együtt foglalják el azt a Pusztaszeri úti három szobás lakást, amelyet a belügyi szervek utaltak ki számukra lakhelyül. A következő időszakban Nagyt az Akadémiai Kiadó szerkesztőségében juttatták álláshoz,¹⁰¹ emellett az állambiztonságtól havi 3 000 forintot kapott szolgálataiért, amelynek átvételét évről évre, hónapról hónapra aláírásával igazolta.

A Könyv-akció hazatelepítésükkel kapcsolatos része ezzel sikeresen véget ért, Nagy pedig később, már a szervekkel való vitái idején így idézte vissza az eseményeket:

*Persze legjobb lett volna, ha én ott maradtam volna, fenntartva az itthoniakkal a legbizalmasabb kapcsolatot. De féltették a szabadságomat. Én nem féltém. Akkor arról volt szó, hogy itthon többet tudok tenni az országért.*¹⁰²

Másutt a hazaút részleteiről és hazatelepedésük körülményeiről osztott meg részleteket:

[a] könyv miatt engem agyongyaláztak az emigráns magyarok és kommunistának bélyegeztek, s feljelentettek a SIDÉ-nél, amelyik háromszor ki is hallgatott, és én repülőjegyemet Chilében váltottam meg

97 ABS, f. I. správa MV., reg. č. 81067/102. 3.3.4. 95. és Jelentés, 1968. március 18. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 102.

98 Jelentés, Budapest, 1968. május 9. ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1. 128.

99 Uo. 131.

100 1968. május 3. és május 5-e között laktak a „Budavár” fn. K-lakásban (Szolgálati jegy, Budapest, 1968. április 29. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 121.)

101 Határidőnaplójában való bejegyzése szerint 1969. január 3-tól dolgozott az Akadémiai Kiadóban (Naptárak, noteszek, OSZK Kt., 216. f. 11. ő. e.).

102 Latin-amerikai kapcsolatok kiépítése és fejlesztése, Budapest, 1970. április 20. ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1. 196.

és nem Buenosban, s Chilébe is személyazonosságival utaztam ki, s nem útlevelemmel, amelybe már benne volt a magyar vízum, s az összes csomagot egy speditőr raktárában hagytam, hogy majd két hónap múlva küldjék el az egészet a római jezsuiták címére. Így kellett valósággal kiszöknöm, nehogy útlevelestől és csomagostól letartóztassanak. Az volt a vád, könyvem alapján, főleg annak Mindszentyről szóló kemény bírálata miatt, hogy kommunistává lettem. Ez a felfogás minden józan ésszel rendelkező ember számára meg lett erősítve és aláhúzva azzal a ténnyel, hogy én nem másfelé vándoroltam el, hanem hazajöttem Magyarországra, s itt mindjárt, közel félmillió lakásigénylő előtt a Rózsadombon luxuslakást kaptam és rangos állást az Akadémián. Ezzel végleg eldőlt a nyugati magyar emigráció számára – amely mindezt természetesen megtudta –, hogy én kommunista vagyok. Egyszer sem tiltakoztam elene...¹⁰³

Nagy Töhötöm többször és sokhelyütt deklarálta elkötelezettségét a szocialista Magyarország és annak vezető ideológiája, a marxizmus iránt.

*Kijelentem és íme írásba is adom, hogy én ma már ateista vagyok, az egyházzal az a véleményem, hogy összes nagyszerű alapelvei, az úgynevezett evangéliumi igazságok, semmivel sem többek egy tiszta, ideális és emytemes humanizmusnál, ellenben ami kétezer év alatt rárakódott és amit ma gyakorol, az ennek a humanizmusnak a legteltesebb elárulása. S mégis hiszek abban, hogy sokan az egyház vezetői közül őszintén vissza akarnak térni erre az alap-humanizmusra (ők evangéliumnak nevezik). Meggyőződésem, hogy ezek az emberek, akik az evangéliumban hisznek, őszintén akarják ugyanazt a humanizmust megvalósítani, amit mi nem evangéliumnak, hanem marxizmusnak nevezünk.*¹⁰⁴

Ezeket és ehhez hasonló kijelentéseit azonban szinte kivétel nélkül az állambiztonságnak tette kvázi hűségnyilatkozatok gyanánt.¹⁰⁵ Mindazonáltal nem állíthatjuk azt sem, hogy különböző előnyökért, egyáltalán a hazatelepedés lehetőségéért pusztán hazudott vagy kompromisszumokat kötött volna, hiszen amint az ímént idézett visszaemlékezése végén is írta: „Nem akarok félemberként tartozni egy ügyszóhoz, amelyet igen nagyra tartok.”¹⁰⁶ Küldetésével tehát, miként eddig is minden életrésztében, ezúttal is teljes mértékben azonosult. Legfeljebb más is, több is volt az elképzeléseiben, mint amit hallgatóival megosztott.

Új feladatai felé fordulva kérdés volt persze, hogy mennyire érzékelte pontosan, hova is érkezik haza, és azok a motívumok, amelyek döntését befolyásolták, milyen mértékben játszottak közre abban, hogy az elkövetkező bő tíz évben, 1979 februárjá-

103 *Megjegyzések*, Budapest, 1978. augusztus 31. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/8. 4–6.

104 *Jelentés*, Budapest, 1970. április 20. ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1. 185.

105 Hasonlóképpen például: *Jelentés*, Budapest, 1966. augusztus 31. ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1. 71–72.

106 *Megjegyzések*, Budapest, 1978. augusztus 31. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/8. 6.

ban bekövetkezett haláláig vállalta szerepét. Amint régi rendtársai töprengtek sorsán: „Töhi fantaszta elég nagy adagban. Ábrándokat oly élesen színez ki, hogy szinte neki már valóság is lesz belőle és él-hal érte... Ez a természete, ami sok jónak, de még több rossznak lehet az alapja.”¹⁰⁷

107 *Töhi és a szabadkőműves probléma*, Budapest, 1966. június 8. ÁBTL 3.1.2. M-40009. 55.